

Datorn som textgranskare

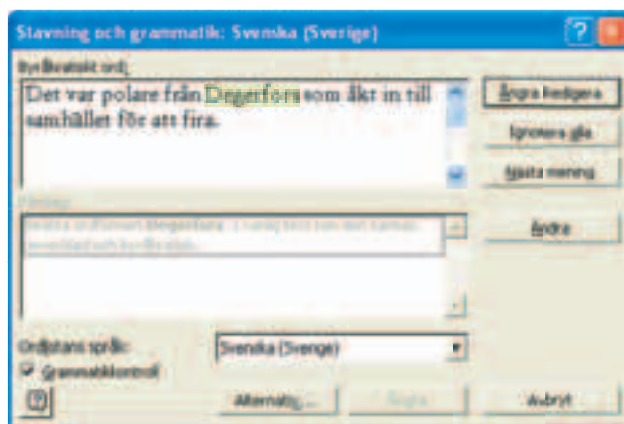
Den som gång efter annan blivit mosad av en schackdators obarmhjärtiga effektivitet, förvånas kanske över att datorernas språkkontrollprogram är desto taffligare. Varför är språkförmågan hos en tvååring överlägsen datorns?

:klarspråk

Sådana funderingar får läsaren till stor del svar på i den nyutkomna skriften *Datorn granskar språket* av Rickard Domeij (utgiven av Svenska språknämnden). En lättläst genomgång av bland annat forskning om hur vi själva granskar och bearbetar texter, tekniken bakom datorns språkkontrollprogram samt råd om hur dessa program bäst kan utnyttjas.

I stavningskontrollens barndom var säkert entusiasmen stor på många håll – nu skulle texterna bli så mycket bättre! Entusiasmen har svalnat betydligt, och språkkontrollprogrammen beskylls ibland för att rentav försämrat texterna. En förklaring till det är att en oerfaren skribent litat alltför mycket på programmets ändringsförslag och skrivråd och med andra ord tenderar att sluta tänka själv.

En som inte gick i den fällan var skribenten som skickade in följande exempel till webbplatsen Avigsidan:

Exemplet kommenterades sedan av en av dem som var med om att bygga upp den svenska grammatikkontrollen i Word. Kommentaren visar kort och lysande vilka slags problem man har att brottas med inom språkteknologin: "Jag markerade 'erfara' med böjningar och sammansättningar, och det funkade ju. Över förväntan."

Det är just detta som är bl.a. svenskans (och i än högre grad finskans) problem, om man jämför med engelskan, som språkkontrollen först utvecklades för. I engelskan är systemet för att bilda exempelvis plural (-s) och dåtid (-ed) förhållandevis konsekvent och därmed lätt att beskriva för en dator. Inte heller förekommer sammansättningar i samma utsträckning som i svenskan. Här finns i stället nästan ingen gräns för vilka ord man kan (ny)skapa. Detta leder till att de svenska språkkontrollprogrammen inte kan bygga helt på inmatade ordlistor, eftersom dessa skulle bli på tok för omfattande och minneskrävande. I stället måste ordlistorna kompletteras med språkregler som anger hur ord kan böjas och sättas ihop.

Å andra sidan är det en fara att ha med korta, men ovanliga ord i ordlistorna. Ett skrivfel som är vanligare än vi kanske tror, är när vi råkar slå fel på en enda bokstav (ungefär 40 procent av alla stavfel). Det gör att den som vill skriva

har eller han men råkar skriva has (del av hästens bakben) skulle få godkänt av programmet om det ordet fanns med i ordlistan. Problemet kvarstår naturligtvis om en felskrivning resulterar i ett annat vanligt ord. Så kom ihåg: Datorn kan aldrig ersätta den mänskliga hjärnan!

Konsten att granska en text

Hur fungerar då vi människor som textgranskare? Skillnaderna är förstås stora. Den som har lagt ner mycket tid och tankemöda på att planera texten, behöver kanske inte göra så många korrigeringar i den. Den som skriver direkt och liksom tänker samtidigt, tvingas förmodligen till ett omfattande efterarbete. Oavsett om textgranskaren är den som har skrivit texten eller en annan person (vilket ofta är en fördel) är huvudsyftet detsamma: att få texten att fungera så väl som möjligt i det givna sammanhanget. I granskningen måste man förstås upptäcka felen eller problemen, men helst också definiera dem. Inte bara "något är fel" utan "det här är fel därför att ..." och "så här kan man rätta till felet". Felen kan finnas såväl på detaljnivå (stavning och grammatik) som på högre nivåer, t.ex. argument som inte håller eller svårtolkat syfte med texten. Här kan man se klara skillnader mellan erfarna och oerfarna skribenter. De oerfarna skribenterna har svårare att definiera problemet och fastnar oftare i detaljfrågor.

Hjälp att lyfta blicken och se texten som en fungerande helhet kan datorn förstås inte ge. Däremot har det utvecklats program som är tänkta att hjälpa skribenten att definiera de problem som upptäcks (på ord- och frasnivå). Ett exempel är Words grammatikkontroll (de grönvåga understrykningarna). Men även grammatikkontrollprogrammen tvingas till kompromisser. Det går inte att få både hög täckning (många fel upptäcks) och hög precision (inga "falska alarm", som Degerforsexemplet).

Hur utnyttjar vi då bäst datorn som textgranskare?

På en kontorsarbetsplats är säkert Words stavnings- och grammatikkontroll vanliga hjälpmedel, men det gäller att utnyttja dem på rätt sätt. Att ha grammatikkontrollen aktiverad medan man skriver kan vara störande för kreativiteten. Ibland stjäl den också för mycket av datorns kapacitet, så att ordbehandlingsprogrammet blir trögarbetat. Därför kan det vara lämpligt att inte aktivera grammatikkontrollen förrän texten är färdig för ren korrekturläsning, dvs. sedan man har kontrollerat att syftet med texten framgår klart och att tankegångarna är lätta att följa. Begrunda varje ändringsförslag från grammatikkontrollen och ta vid behov hjälp av arbetsplatsens skrivregler och andra liknande hjälpmedel. Avsluta med att korrekturläsa själv på en pappersutskrift.

Rätt utnyttjade blir språkkontrollprogrammen ett (av många) redskap för oss i vårt skrivande. Fel utnyttjade blir de despoter som med goda avsikter hindrar oss att tänka själva och i stället får oss att skämmas över att vi är så byråkratiska när vi skriver om Degerfors.

Stina Malmberg, språkexpert i Regeringskansliet